

ԼԵԶԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԼՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՐԱՖՖԻՆ՝ ԿՐԹՈՂ ԵՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՂ³⁶

Անահիթ Աթայան

Հայ մեծանուն գրողներից շատերը միաժամանակ նշանավոր մանկավարժներ էին և դպրոցներում դասավանդում էին հայոց լեզու և գրականություն՝ դրանց ուսուցումը կազմակերպելով ժամանակի առաջավոր սկզբունքներով ու մեթոդներով: Ուսուցման ընթացքում նրանք ոչ միայն ընդլայնում էին սովորողների լեզվական ու գրականագիտական ունակությունները, այլև աշխարհաճանաչողությունը, նրանց մեջ մշակում ճաշակ, դաստիարակում հայրենասիրություն ու բարոյական վսեմ հատկանիշներ, զարգացնում նրանց հոգևոր կարողությունները:

Դարասգրի հայ ժողովրդի կրթության գործը ավելի անմխիթաբար վիճակում է գտնվել Արևմտյան Հայաստանում: Ինքնուրույն պետականության բացակայությունը, թուրք կառավարության անընդմեջ հայահալած քաղաքականությունը տնտեսական ու քաղաքական կյանքի բոլոր բնագավառներում լուրջ խոչընդոտներ էին ստեղծել Արևմտյան Հայաստանում՝ դպրոցների գործունեության, հայագիտական առարկաների դասավանդման համար:

Ազգային ոգին արտահայտող գրականության ուսուցման դերը բարձր է գնահատել հայ մեծանուն վիպասան Րաֆֆին: Լայն ու տարողունակ է Րաֆֆիագիտության ոլորտը: Բազմաթիվ գրականագիտական հարցերի պատասխան լինելով այն նաև 19-րդ դարի հայկական դպրոցի, կրթության վիճակի, որակի, ուսուցչական կազմի սպառնիչ նկարագիր է:

Փաստերն ապացուցում են, որ Րաֆֆու գրականագիտական հայացքները, մանկավարժության բնագավառում նրա առաջադիմական մտքերը մեծ դեր են խաղացել ժամանակի կրթական համակարգում և այսօր էլ մեծ դեր ունեն ազգային դպրոցի և հայեցի կրթության բնագավառում:

Ժողովուրդը պետք է լուսավորություն ու կրթություն ստանա իր մայրենի լեզվով ու գրականությամբ: Այս համոզմունքով էր մեծանուն գրողը ընդգծում մայրենի լեզվի ու գրականության ուսուցման դերը ազգային առանձնահատկությունների պահպանման և սովորողների մտավոր զարգացման հարցում:

Րաֆֆու ժամանակաշրջանում առաջավոր մտավորականները փորձում էին հրաժարվել ուսուցման անհատական, խմբակային, խցային ձևերից և

ուսումը կազմակերպել աշակերտական համասեռ կազմով, կանոնավորված դասացուցակով, դաս-դասարանային ձևով:

Րաֆֆին կողմնակից էր Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանի ոչ միայն գիմնազիաներում, թեմական դպրոցներում, ուսումնարաններում, այլև ծխական բարեկարգ դպրոցներում ու վարժարաններում ուսուցման կազմակերպման գերիշխող ձևը դարձնել դաս-դասարանային համակարգը:

1870-ական թվականներին Վերին Ագուլիսի, հետո Թավրիզի Արամյան դպրոցներում նա դասավանդել է հայոց լեզու և պատմություն: Իբրև ուսուցիչ Թավրիզում պաշ-

³⁶ Հոդվածն ընդունվել է 13.12.17:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ՄՄՀ հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնը:

տոնավարել է 1875թ. Օգոստոսի կեսերից մինչև 1877թ. մայիս-հունիս ամիսները, իսկ վերին Ագուլիսում՝ 1877թ. հոկտեմբերից մինչև 1879թ. մայիսի կեսերը:

Մի շարք աղբյուրներ վկայում են, որ Արամյան դպրոցում աշխատելու ժամանակ Րաֆֆին նպատակ ուներ Թավրիզում հիմնել օրիորդաց դպրոց: Այս հարցի շուրջ նա ոչ միայն խորհրդակցում, խոսում և վիճում է, այլև դիմում է գործնական քայլերի: Նրա անմիջական ջանքերի շնորհիվ հիմնվում է մի ընկերություն, որի նպատակն էր տեղում բաց անել օրիորդաց դպրոց: Ընկերության համար կանոնադրություն են մշակում Հաջինյանն ու Րաֆֆին: Վերջինս հանձն է առնում առանց վարձատրության վարել դպրոցի պարտականությունը, նրա կինը՝ Աննա Րաֆֆին պետք է դասեր տար՝ նույնպես առանց վարձատրության: <<Նամակ Ագուլիսից>> հուշագրության մեջ նշվում է, որ << 1877թ. սեպտեմբերի երկրորդ կեսին, Րաֆֆին, մեկնելով Վերին Ագուլիս, մինչև 1879թ. մայիսի վերջերը մնում է այնտեղ՝ զբաղեցնելով տեղի երկսեռ դպրոցի բարձր դասարանների հայոց լեզվի և պատմության ուսուցչի պաշտոնը: Մանկավարժական աշխատանքը զուգակցելով հասարակականի հետ, Րաֆֆին ձեռնարկում է Ագուլիսում հիմնել <<Գողթնեցոնց լուսավորական ընկերություն>> անունով կազմակերպությունը, որի նպատակը պետք է լիներ ժողովրդի չքավոր դասից ուսուցիչներ պատրաստել և ընկերության հաշվին գրքեր տպագրել ու ձրի բաժանել չքավորներին>>:[1]

Ավետիս Սարգսյանի <<Վկայություն Րաֆֆիի մասին>> հուշագրության մեջ նշվում է, որ Րաֆֆին բնավորությամբ հանգիստ ու խաղաղ մարդ էր: Իբրև ուսուցիչ շատ սիրված էր աշակերտներից, շատ լավ հայոց պատմություն գիտեր և ոգևորությամբ էլ ավանդում էր: Հաճույքով լսում էին նրան: Հուշագիրը ցավով է նշում այն հանգամանքը, որ Րաֆֆու թշնամիները բազմիցս փորձել են հեռացնել նրան դպրոցից, որը շատ ծանր տպավորություն է թողել Րաֆֆու աշակերտների վրա: Վարդան Թումանյանը վկայում է, որ ինքը Թավրիզի Արամյան դպրոցում աշակերտել է Րաֆֆուն: Նա ևս խոսում է Րաֆֆու հակառակորդների մասին, որոնցից ազատվելու համար Րաֆֆուն ճանապարհում են ճուլֆա:

Մի շարք հուշագիրներ վկայում են աշակերտների սերը Րաֆֆու հանդեպ: Նրանք նույնիսկ օգնում են հրատարակելու Րաֆֆու երկերը: Որպես ուսուցիչ Րաֆֆին խիստ էր, բայց աշակերտները համակրում էին նրան, որովհետև նրա մեջ տեսնում էին լավ մարդուն ու լավ մանկավարժին:

Թեև երկար չմնաց Թավրիզում, բայց այդ երկամյա միջոցին էլ քննադատելով հայ հասարակության թույլ ու սխալ կողմերը, նա կարողացավ պատրաստել թարմ ու ժամանակի ոգուն համապատասխանող նոր ուղղություն՝ նորակազմ ուսուցչական խմբի աշխատակցությամբ: Երիտասարդ ուժերը, դպրոցավարտ աշակերտները Թավրիզում սկսեցին կազմել ընթերցարան-գրադարաններ, թատերական ներկայացումներ, զանազան բարեգործական ընկերություններ և օրիորդական դպրոցներ, որոնք մեծ դեր խաղացին Ատրպատականի հայաբնակ գյուղերում և քաղաքներում:

Ալ. Շիրվանզադեն վկայում է, որ շատ անգործ ուսուցիչներ են դիմել Րաֆֆուն ու օգնություն ստացել. <<Քանի-քանի ամոթխած մուրացկաններ, որ չէին ուզում բացարձակ ողորմություն հավաքել, շատ անգամ նրան են դիմել և նպաստ ստացել, քանի-քանի հիվանդ տաճկահայերի է օգնել և քանիսի ճանապարհածախսը հոգացել: Եվ այս բոլորը անում էր գաղտնի, առանց յուր արածի մասին փողեր փչելու և թմբուկներ զարկելու>>:[2]

Րաֆֆու խորին համոզմունքով ուսուցչի զարգացման համար պետք է ստեղծեր նյութական ապահով պայմաններ, որ նա կարողանա բազմակողմանիորեն զարգանալ,

տիրապետել հոգեբանության, մանկավարժության և մեթոդիկաների ժամանակակից պահանջներին:

Մանկավարժական աշխատանքը մեծ հայտնություններ բացեց Րաֆֆու առաջ: Նա հասկացավ, որ <<Կյանքը ոչ բոլորովին զուրկ է մեր գյուղացի մանուկների համար հոգեկան և մտավոր սնունդից, որ մատակարարում է նրան ժողովրդական բանաստեղծությունը, որ դեռևս պահպանված է իր մաքուր, լուսապայծառ պարզության մեջ:

Րաֆֆին այն կարծիքին էր, որ <<մի ազգի կամ մի ժողովրդի բարոյական և մտավոր պատկերն ավելի ճշտությամբ երևում է նրա բանաստեղծության մեջ. Կամենում ես ձանաչել նորա հոգին, կարդա նորա երգերը>>[3]:

Գրականության կրթող, դաստիարակող ու զարգացնող նշանակությունը այսպես է բնութագրում Րաֆֆու ծրագրային <<Կայծեր>> վեպի հերոսներից մեկը՝ Ասլանը. <<Մենք մեր դպրոցից ենք սպասում, բայց ժողովուրդը ինքը մի մեծ դպրոց է, որին պետք է կրթել, որին պետք է ուղղություն տալ, որի մեջ պետք է զարգացնել առողջ մտքեր, բարձր գաղափարներ, որի մոլորություններն ու կեղտը պետք է մաքրել, իսկ դա այլ կերպ չի կարող լինել, եթե չենք տա նրա ձեռքը ընթերցանության գրքերը: Եվ այդ գրքերից ամենագորեղ կերպով ազդում է նրա վրա վեպը, բանաստեղծությունը: Մի լավ գիրք կարող է փրկել մի ամբողջ ազգ... Ինչ ազգ բանաստեղծություն չունի, նա հազիվ թե ընդունակ լինի իր համար մի գիր ստեղծել մարդկային հասարակությունների մեջ>>: [4]

Խստորեն քննադատելով ուսուցման քարացած մեթոդները՝ Րաֆֆին պաշտպանել և ինքն էլ իր աշխատանքի ընթացքում կիրառել է աշակերտների ստեղծագործական կարողություններն ու ինքնագործունեությունը զարգացնող մեթոդներ. <<Ես բախտ եմ ունեցել 2 տարի մի մեծ գյուղում վարժապետ լինելու. Շարադրության առաջին դասերը ես տալիս էի, որ աշակերտներն ու աշակերտուհիները գրեին իրենց լսած առակներն ու առածները, երբ մի փոքր զարգանում էին, ես գրել էի տալիս իրանց գիտցած հեքիաթները: Որքան շատ հեքիաթներ իմանում էին նրանք: Ամենահմուտ վիպասանը չէր կարող այնպես պարզ, այնպես բնական խոսքերով շարադրել մի հեքիաթ, որպես գրում է մանուկը. Նրա տղա հասակին խիստ հատուկ է մարդկության տղայամտության ստեղծագործությունը>>: [5]

Իր ժամանակ ընդունված մայրենի լեզվի և գրականության ուսուցման մեթոդների շարքում Րաֆֆին մեծ ուշադրություն էր դարձնում էքսկուրսիաներին, ճանապարհորդություններից աշակերտների ստացած տպավորությունների գրական շարադրանքին և արտադասարանական ընթերցանությանը: Նա անձնական նախաձեռնությամբ ձեռք է բերում 700 կտոր գիրք, Թավրիզում բացում ընթերցարան, որի ակտիվ հաճախորդներից էին Արամյան ազգային ուսումնարանի սաները:

Որպես հմուտ մանկավարժ՝ նա պահանջում էր սովորողներին բազմակողմանի կրթություն և դաստիարակություն տալ: Նա գտնում էր, որ բավական չէ կրթել միայն միտքը, ազնվացնել հոգին, պետք է կրթել և մարմինը:

Հետևելով մեր մանկավարժության դասական ավանդույթներին, Րաֆֆին կարևորում է խաղի դերը երեխայի կյանքում: Նա ցավում է, որ երեխան փոքր ժամանակվանից դառնում է դանդաղկոտ, աշխուժությունն ու եռանդը խառնվում են նրա մեջ և դեռ չձանկացած, ծերանում է նա: Րաֆֆին բերում է մի շարք խաղերի օրինակներ, որոնք մնացել են հայերի անցյալից, երբ մեր նախնիները մի առանձին հոգ էին տանում՝ իրենց զավակներին կրթելու մարմնամարզական վարժությունների մեջ:

Ազգային խաղերից է մուշտեկոչիլը՝ այն պատմական խաղերից մեկը, երբ զենքերը տակավին կատարելագործված չէին, և մարդը ստիպված էր իր գորավոր բազուկները կրթելու, որ հարկադրված ժամանակ գործի դնել իր թշնամու դեմ:

Գոտելախտին նույն պատերազմական բնավորությունն ունի: Արթուրման (ոստնուլ) և վազը (վազ տալը) այն մարզությունների տեսակներից են, որոնց մեջ մի ժամանակ վարժվում էին նաև սպարտացոց մանուկները:

Վազը կամ վազ տալն այն ձևով, որ կատարվում է մեր մանուկների մեջ, մի դժվարին վարժություն է թոքերը զարգացնելու և ոտներին արագաշարժություն տալու համար: Մականախաղը (հոլ) խաղում էին մեր նախարարների որդիքն անգամ: Մնացած խաղերի մեջ նշանավոր են ձանը (վեզ) և դաման (շարուքար), վերջինը շախմատի խաղի նմանություն ունի և խաղում են ավելի զարգացած տղաները: [6]

Րաֆֆին խարազանում է դաստիարակության բթացնող, սպանիչ եղանակի հետևանքները, որ երեխայից խլում է նրա ինքնությունը, ազատ զարգացումը, բարոյապետ մեռցնում է նրան, նա իր ամբողջ կյանքում մնում է երկչոտ, թուլասիրտ, խոնարհվող և գլուխը ծռող ամեն մի զորության առջև:

Նա գտնում է, որ երիտասարդությունն է այն թարմ ուժը, այն մանուկ և աճող զորությունը, որից կախված է ժողովրդի առաջադիմությունը և հատկապես նրա ապագան:

Րաֆֆին դատապարտում է արքայազնների առջև դպրոցների դռները փակելը: Այս առիթով դիմում է բարերարներին, հիմնադիրներին՝ ուշադրություն դարձնել այս երևույթի վրա:

Մի շարք հոդվածներում Րաֆֆին խոսում է դպրոցների դրության բարելավման մասին, բարձր է գնահատում այն երախտավոր գերդաստաններին, որոնց մատուցած բարերարությունները Ազուլիսի թե՛ դպրոցներին, թե՛ վանքերին ու եկեղեցիներին, միշտ անմոռաց կմնան ամեն մի ազուլեցու սրտում: <<Նման ազգատոհմը միշտ արժանի է պատվելու>>:

Իր նամակներում Րաֆֆին բազմիցս խոսում է ուսուցման մեթոդների առաջավոր սկզբունքների մասին: Նա ուզում էր իդեալական տեսնել ազգային դպրոցը, կատարյալ՝ նրա ուսուցիչը: Իր բարեկամ Հ. Կարապետյանին գրած նամակներից մեկում նա այն միտքն է հայտնում, որ երբ վարժապետը ծեծի օգնությամբ է ստիպում աշակերտին սովորել իր դասերը, դա նրա անհմտության գլխավոր նշաններից մեկն է, որովհետև դա ցույց է տալիս իր նկատմամբ աշակերտների մեջ սեր, պատիվ ու համակրանք ներշնչելու վարժապետի անընդունակությունը: Եթե աշակերտը հարգում և սիրում է իր վարժապետին, ապա նա միշտ կպատրաստի նրա դասերը՝ ուսուցչի դժգոհությանը առիթ չտալու համար: Իսկ երբ վարժապետը գործի է դնում իր կոպիտ ֆիզիկական ուժը, նշանակում է նա դեռ չի գրավել աշակերտի ականաթությունը դեպի ինքը:

Կրթության ու դաստիարակության գործում Րաֆֆին մեծ դեր է տալիս ընտանիքին:

Պետք է ճիշտ կողմնորոշել երեխային, փորձել ճիշտ ուղու վրա դնել նրա երևակայությունը, աշխարհի, շրջապատի նկատմամբ նրա պատկերացումները:

<<Հայ երիտասարդությունը>> հոդվածում Րաֆֆին վերլուծում է ընտանեկան, ազգային բարքերն ու սովորույթները, գյուղական կյանքի լուսավոր ու ստվերոտ կողմերը՝ փորձելով հայ մտավորականի ուշադրությունը բևեռել բացասական կողմերի քննադատությանը, գյուղական գեղեցիկ սովորույթների պահպանմանը: Բազմաթիվ խորհուրդներով Րաֆֆին փորձում է ճիշտ ուղու վրա դնել երիտասարդության գործելակերպը: Հայ ուսանողի բարոյական կերպարը կարևորելով՝ Րաֆֆին քննադատում է այն երիտասարդներին, ովքեր իրենց կյանքն անց են կացնում կատարյալ դատարկության մեջ՝ անձնական շահը վեր դասելով հասարակականից:

1878 թվականին հրատարակած <<Հայ կինը>> հոդվածում Րաֆֆին գրում է. <<Առհասարակ շատ սխալ կարծիքներ են կազմվել արևելքի կանանց մասին ընդհանրապես, իսկ մեր մեջ հայ կնոջ մասին՝ մասնավորապես. Մինչև անգամ նշանավոր հեղինակներ,

կամ պոեզիայով հափշտակված, նրանց պատկերացնում են որպես հարեմի զարդարանք, որպես ընտանեկան սրբարանի կուռք և կամ բոլորովին արհամարհելով, ստորուկ բառը տեղի և անտեղի կացնում են նրանց ձակաստին:

Եթե <<կինը է մարդկային ընկերության գլխավոր քաղաքակրթիչ տարրերից մեկը, որպես ասում են գիտնականները, ուրեմն պետք է լավ ուսումնասիրել նրան: Եվ այդ կլինի իմ հետազոտության նպատակը>>:[7]

<<Գեղջկուհին>>, <<Քաղաքացին>> վերնագրերի տակ Րաֆֆին խոսում է կնոջ մտավոր զարգացման, ընտանեկան սովորությունների, կնոջ ընտանեկան դերի մասին՝ նշելով և դրական և բացասական կողմերը: Հայ ժողովրդի ընտանեկան ապագան Րաֆֆին կախված է տեսնում տեղի դպրոցից: <<Նամակ Ագուլիսից>> հոդվածում, որ գրվել է Հայկանուշյան օրիորդաց դպրոցի 10 ամյա տարեդարձի առթիվ, խոսում է ընտանիքի դերի, հասարակության մեջ ունեցած գործունեության մասին: Ընտանիքն է այն հողը, որի մեջ գոյություն է ստանում մանուկը: Այստեղ են ամփոփված նրա կյանքի սկզբնական ծիլերը, որոնք խորին արմատ են ձգում, աճում են այն աստիճան, որքան արգավանդ է հողը, ծաղկում են, պտղաբերվում են այն աստիճան, որքան կենսատու են նրան շրջապատող լույսը և ջերմությունը:

Րաֆֆին ընտանիքը համարում է երեխայի աշխարհը: Երեխան աշխարհ է մտնում բնությունից բոլորովին մաքուր և անարատ: Նա այնքան անմեղ է լինում և միամիտ, որ չգիտե որոշել չարն ու բարին: Նրա սիրտն այնքան պարզ է լինում, որ հայելու նման ցույցնում է իր մեջ ամեն տեսակ գեղեցիկ ու սգեղ պատկերներ:

Նրա հոգին այնքան զգայուն է լինում, որ անգիտակցաբար ընդունում է ամեն լավ և կամ վատ տպավորությունները:

Րաֆֆու խոր համոզմունքով ընտանեկան օջախի մեջ սրբազործվում է երեխան իր ազգային ինքնությունության 2 ամենամեծ առանձնահատկություններով, որպիսիք են կրոնը և լեզուն: Ընտանիքում է դրվում երեխայի դաստիարակության հիմքը, և այս հիմքը որքան ամուր է ու կանոնավոր, այնքան հաստատուն կերպով բարձրանում է նրա վրա կյանքի շինվածքը:

Ընտանիքից է երեխան ստանում այն լույսը, որ պիտի առաջնորդե նրան կյանքի ճանապարհի բոլոր շավիղներ վրա:

<<Կրթության խնդիրը հայոց մեջ>> հոդվածում Րաֆֆին ուշադրության է արժանացնում այն հարցը, որ հայեցի դաստիարակությունը կատարվում է նաև դպրոցում: Եթե հետամնաց է դպրոցը, հետամնաց է նաև հայեցի կրթությունն ու դաստիարակությունը:

<<Դպրոց և եկեղեցի, այդ երկու հիմնարկությունները հայերի մեջ միացած են եղել ամենասերտ կապերով: Դպրոցը շինվում էր եկեղեցվի մոտ, դպրոցը կառավարվում էր եկեղեցվի եկամուտներով և եկեղեցականների ծեռքերով,, և այդպես, փոխադարձաբար լրացնում էին միմյուրյան պահանջները>>:[8] 8

Այսինքն՝ հոգու և մտքի կրթությունը իրականացնում էին դպրոցն ու եկեղեցին:

Րաֆֆին քննադատել է կույր հավատի ուսուցումը: Դա նշանակում է <<Երեխայությունից սպանել նրա մեջ մտածության ուժը և խլել նրանից քննադատական հոգին>>:

Րաֆֆին հավաստում է, որ դասագիրքը ուղեցույց է միայն, ուսուցչին աշակերտը պիտի հավատա, նա պիտի ըմբռնի ուսուցչի խոսքի դաստիարակիչ նշանակությունը:

Աշակերտին պիտի հասցնել կրոնի բարոյական սկզբունքները: Դպրոցը մանկան մեջ պետք է արթնացնի բարոյական զգացմունք, մաքրի նրա խիղճը, սովորեցնի սիրել, պաշտել այն ամենը, ինչ որ ճշմարիտ է, ինչ որ բարձր է ու աստվածային:

Ընտանիքը, եկեղեցին և դպրոցը պետք է դաստիարակեն, զարգացնեն մանուկին բոլոր բարոյական սկզբունքներով: Նրանք չպետք է մոլորեցնեն մանկանը, այլ պետք է դեպի ուղիղ ճանապարհ առաջնորդեն:

<<Տգիստության դեմ պատերազմելու միջոցը ուսումնարանն է>>,- ընդհանրացնում է Րաֆֆին:

Րաֆֆին բազմիցս խոսել է մանկավարժական ժամանակակից խնդիրների, նոր դպրոցների, նոր ուսումնարանների, դրանց վերակառուցման մասին:

Նա գտնում է, որ գիտությունների և արհեստների դասատվությունը մայրենի լեզվով պիտի լինի և երեխան փոքրուց պիտի սովորի մտածել և խոսել ազգային լեզվով: Իսկ մենք չունենք այդ առարկաներին հարկավոր ձեռնարկներ: Րաֆֆին քննադատում է այն կազմակերպություններին, որոնք չեն մտածում կրթության առաջնահերթ խնդիրների մասին: Ժողովրդի մեջ պիտի ընթերցանություն տարածել: Սակայն ցավալի է, որ գրքեր չունենք, որոնց միջոցով կարելի լինի հասնել դրան: Ճիշտ է, մասնավոր անձանց նվիրատվությամբ տպագրվում են գրքեր, բայց դա հաստատուն չի, որովհետև զոհաբերությունը որքան գեղեցիկ երևույթ է, այնքան և ժամանակավոր է, անտևողական: Ուրեմն գրքերի տարածելը ժողովրդի մեջ ոչ թե մասնավոր մարդու, այլ մի կազմակերպված ընկերության գործ է:

Ահա թե ինչու Րաֆֆին հաճախ է աջակցել տպագրական ընկերությունների կազմակերպման, աշակերտներից լավագույններին արտասահման ուղարկելու, օգտավետ հրատարակությունների համար մշտական դրամագլուխ ստեղծելու գործընթացին:

Ուսուցման ու դաստիարակության մեջ Րաֆֆին մեծ դեր է տվել ժողովրդական բանահյուսության ժանրերի ուսուցմանը: Ավանդույթների, առասպելների, զրույցների ծնունդը ծնունդ է ժողովրդի երևակայության:

<<Մի ազգի բանաստեղծությունն այն ժամանակ միայն կենդանանում է և նույն ազգի բնավորության հատկանիշ կերպարանքն է ստանում, երբ նա ծագում է նրա ավանդություններից>>[9],- գրում է նա:

Ճանաչողական մեծ նշանակություն ունեն մի շարք խիստ հետաքրքրական ավանդությունների մեկնաբանությունները Րաֆֆու կողմից: Վերլուծելով ու գնահատելով Գ. Սրվանձտյանցի <<Գրոց ու բրոց կամ Սասունցի Դավիթ>> գիրքը, Րաֆֆին գնահատում է խիստ հետաքրքրական ավանդությունները Աստղիկ դիցուհու, Մուշ երկրի անվան ծագման, հարալեզների մասին պատմության, Շամիրամի անվան, Ծամբար ժայռի պատմության առեղծվածներին վերաբերող: Հետաքրքիր մեկնաբանություններ կան Բելի անվան ստուգաբանության մեջ: Ղարաբաղի և Ղարադաղի կողմերում Բելի անունը առակ է դարձել. յուր հպարտություններով հիմարացած մարդուն հայր միշտ ասում է <<բելացել է>>, այսինքն Բելի բնավորություն է ստացել: Բազմաթիվ են հետաքրքիր ուսուցողական մեկնաբանությունները:

Ուսուցողական ու ճանաչողական են Րաֆֆու կողմից հայկական ավանդույթների վերծանումը: Բանասերի լրջությամբ, գիտական պատշաճ մակարդակով Րաֆֆին քննում է հեթանոսական հավատալիքները: <<Աստվածները և նրանց սերունդը ժողովրդական երևակայության ծնունդ են: Ամեն ազգի դիցաբանության մեջ երևում է նույն ազգի փիլիսոփայությունը, այլև նրա բնավորությունը և ճաշակը>>[10] 10,- կարդում ենք Րաֆֆու գրքում:

Րաֆֆին շեշտում է Գ. Սրվանձտյանցի գրքի աշխարհագրական նշանակությունը: Այն համարելով մի օգտավետ աշխատություն, Րաֆֆին հույս է հայտնում, որ գրքույկը օրինակ կհանդիսանա շատերի համար: Անգամ <<Սշակի>> թղթակիցների ուշադրություն է նա հրավիրում Սրվանձտյանցի երկի վրա:

Մեծ գրողը յուրօրինակ մոտեցում ուներ ժողովրդական երգերի հանդեպ: Նա գիտական, մասնագիտական լրջությամբ ուսումնասիրել է մշեցոց ու վանեցոց երգերը, որոնց մեջ ընթերցողը տեսնում է մի կենդանի ժողովուրդ, որը ապրում է, մտածում և սիրում: <<Քնար մշեցվոց և վանեցվոց>> գրքուկի առթիվ հոդվածում Րաֆֆին Արիստակես Սեդրակյանի հավաքած երգերը բանասիրական քննության է ենթարկում՝ արժևորելով այդ ստեղծագործությունների մեջ տեղ գտած <<ժողովրդի հատկանիշ բնավորությունը, երգերի ազգային բնույթը, ինքնուրունությունը, առօրյա կյանքի հետ կապը: Հատկապես նա գնահատում է այդ երգերի բնական գեղեցկությունը. <<Դրանք նշանավոր են, որպես անկեղծ թոթովանք, որ բխում է նորա սրտից և նորա կյանքից: Եթե կամենում ես ճանաչել ժողովրդի հոգին, կարդա նրա երգերը>>:[11]

Րաֆֆու դերը մեծ է նաև մանկական գրականությանը ներկայացվող պահանջների բացահայտման առումով: Ճիշտ է, նա զուտ մանուկների համար չի ստեղծագործել, սակայն նրա ամբողջ ստեղծագործությունը դաստիարակության մի հզոր դպրոց է ներկա և գալիք սերունդների համար:

Հայտնի է, որ 1882թ. կեսերին Տիգրան Նազարյանը սկսում է նախապատրաստական աշխատանքներ տանել 1883թ. սկզբին Թիֆլիսում <<Աղբյուր>> անունով մի մանկապատանեկան ամսագիր հրատարակելու համար: Նա նախնական պայմանավորվածություն է ձեռք բերում նշանավոր գրողների հետ, որպեսզի անխափան գործի ամսագիրը:

Պայմանավորվածության համաձայն Րաֆֆին <<Աղբյուրի>> ընթերցողների համար թարգմանում է Տուրգենևի <<Աղավիններ>> պատմվածքը, հանձնում է <<Ջրաբերդ>> ակնարկը, խոստանում է գրել <<Տարվա եղանակները պատկերում>> ակնարկը և այլն: Խմբագիրը նկարիչ Նիկոլայ Կարազինին տալով <<Ջրաբերդ>> ակնարկի ձեռագիրը՝ հանձնարարում է Րաֆֆու նկարագրության հիման վրա իրականացնել ապագա ամսագրի շապկի նկարը: Ընդառաջելով ամսագրի խմբագիր Տ. Նազարյանին, Րաֆֆին <<2 ամիս Աղվանքի և Սյունյաց աշխարհներում>> ուղեգրության Ձ գլխից առանձնացնում է Ջրաբերդին վերաբերող հատվածը և, վերամշակելով, հանձնում խմբագրին: Երբ այն լույս է տեսնում, <<Մեղու Հայաստանի>> լրագիրը հրատարակում է Հայկունու <<Ներողություն, բայց և մի դիտողություն>> խորագրով հոդվածը: Րաֆֆու հակառակորդը սկսում է ծաղրել նրան այն բանի համար, որ Ջրաբերդի մեջ դարաբաղցի հայ աղջկան նկարագրելու ժամանակ գրողը մանկական ամսագրում խոսել է նաև մերկ սրունքների մասին: Ասել է, թե Րաֆֆին ճիշտ չի պատկերացնում ամսագրի պահանջները: Նա պահանջում է Րաֆֆուն հեռացնել մեր գրականությունից, բայց և խոստովանում է, որ նրա անունը այնքան մեծ է մեր մեջ, որ դա հնարավոր չէ: <<Մշակի>> երեք իրար հաջորդող համարներում լույս է տեսնում Լեոյի <<Աղբյուր ամսագրի առիթով>> հոդվածը, որտեղ նա անդրադառնում է նաև Րաֆֆու ակնարկին: Րաֆֆու երկը գնահատում է ուժի նրբության, գեղեցկության առումով: Ընթերցողը նրա հետ գնում է, պտտում է նրա հետ, տեսնում է ամեն ինչ և հոգեպես տրամադրում է այնպես, ինչպես ճանապարհորդը: Այս հոդվածը տեղ է գտել Տեր Ղևոնդյանի <<Մայրենի լեզու>> խորագրով դասագրքի 4-րդ գրքի 6-րդ տպագրության մեջ, հետո գետնովել է այդ գրքի բոլոր հրատարակությունների մեջ: Սա վկայում է այն մասին, որ <<Ջրաբերդ>> հեղինակի՝ մանկական գրականության պահանջներին համապատասխանող երկ է: <<Ջրաբերդ>> թե ընթերցանության հետաքրքիր նյութ է, և թե ճանաչողական դեր ունի, զարգացնում է սովորողների ճաշակը, նրանց սերը դեպի մայրենի լեզվի ընթերցանությունը:

Րաֆֆին կենդանի հանրագիտարան է սերունդների համար: Ճանապարհորդությունների ընթացքում էլ նա գրուցում էր 100-ամյա տատիկների ու պապիկների հետ, նրանց պատմածը գրի առնում իր հուշատետրում:

<<Բավական չեն մեր վանքերում պահպանված ձեռագիր վավերագրերը: Դրանք չոր ու ցամաք տարեգրություններ են: Պատմագրություն ստեղծելու համար հարկավոր է նաև կենդանի նյութ, որը կուտակված է ժողովրդի կենցաղի մեջ>>,-[12] 12 գրում է նա:

Օժտված լինելով ստեղծագործելու բնատուր տաղանդով, պայծառ հիշողությամբ, իր գրական և մանկավարժական գործունեության ընթացքում Րաֆֆին ստեղծել է մնալուն արժեքներ, որոնք դարեր շարունակ կկրթեն սերունդների միտքն ու հոգին:

Պատմություն ստեղծելու համար անհրաժեշտ է խոսեցնել քարե վկաներին, ուսումնասիրել հինավուրց վիմագրությունները, գրի առնել ժողովրդի մեջ մնացած ավանդությունները, ունկնդրել բանահյուսության ակունքներին, և ավելի հաճախ դիմել ժողովրդին: Սա էր մեծ գրողի նպատակը:

Րաֆֆու բազմաթիվ երկեր՝ պատմավեպերը, ծրագրային- քաղաքական երկերը, ուղեգրություններն ու պատմագիտական ուսումնասիրությունները, պատմվածքները՝ կրթող ու դաստիարակող երկեր են, մնայուն արժեքներ, կենդանի հանրագիտարաններ՝ ուսուցողական ու ճանաչողական առատ նյութերով:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

25.Րաֆֆին ժամանակակիցների հուշերում, Եր., 1986, էջ 258:

1. Նույն տեղում, էջ 63:

2. Րաֆֆի, երկերի ժողովածու, հատոր 9, Եր., 1958, էջ 81:

3. Րաֆֆի, հատոր 5, Եր, 1956, էջ 471:

4. Րաֆֆի, հատոր 9, էջ 396:

5. Րաֆֆի, հատոր 11, Եր., 1991, էջ 205

6. Նույն տեղում, էջ 99:

7. Րաֆֆի, հատոր 10, էջ 247:

8. Նույն տեղում, էջ 228:

9. Նույն տեղում, էջ 235:

10.Րաֆֆի, հատոր 10, էջ 519:

11.Րաֆֆին ժամանակակիցների հուշերում, Եր., 1988, էջ 278:

ԱՄՓՈԾԱԳԻՐ

**Րաֆֆին՝ կրթող և դաստիարակող
Անահիթ Աթայան**

Հոգվածում խոսվում է հեղինակի մանկավարժական հայացքների, աշակերտների ստեղծագործական կարողությունների, ընքնագործունեությունը զարգացնող մեթոդների կարևորության և կիրառման մասին:

Հայկական դպրոցներում դասավանդելով հայոց լեզու և պատմություն, մանկավարժական աշխատանքը զուգակցելով հասարակականի հետ, Րաֆֆին քննադատել է ուսուցման քարացած մեթոդները, իր հոգվածներում և գրառումներում բացահայտել ուսուցման առաջավոր մեթոդների դերը կրթության, ընտանեկան դաստիարակության, ազգային բարքերի ու սովորույթների ձևավորման գործընթացներում:

«Հայ երիտասարդությունը», «Հայ կինը», «Կրթության խնդիրը հայոց մեջ» և նման հոդվածներում Րաֆֆին պահանջում է կրթել ոչ միայն սովորողների միտքը, այլ նաև մարմինը, ազնվացնել հոգին:

Րաֆֆու դերը մեծ է նաև մանկական գրականությանը ներկայացվող պահանջների բացահայտման առումով:

РЕЗЮМЕ

«Раффи - учитель и воспитатель»

Анаит Атаян

Ключевые слова: *окаменевшие методы, самодеятельность, семейное воспитание, национальный колорит, традиции, детская литература, педагогические взгляды*

В статье говорится о педагогических взглядах автора, о творческих возможностях учеников, о важности методов развития самодеятельности и его использования. Преподавая армянский язык и историю в армянских школах, проводя параллельно воспитательные и общественные работы, Раффи критиковал окаменевшие методы преподавания, в своих статьях и записях раскрывая важность роли новых методов обучения, образования, семейного воспитания, в процессе формирования национального колорита и традиции. В статьях «Армянская молодежь», «Армянская женщина», «Задача образования у армян» и им подобных Раффи требует воспитывать не только мысль обучающего, но и его тело, очистить душу. Велика также роль Раффи в раскрытии требований, предоставленных детской литературой.

SUMMARY

Raffi-a Teacher and an Educator

Anahit Atayan

Keywords: *petrified methods, amateur performances, family upbringing, national color, children's literature, pedagogical viewpoints.*

In the article the author's pedagogical viewpoints, the creative opportunities of pupils, the importance of the development and use of the methods is touched upon. Teaching Armenian and History in schools and combining it with upbringing and social works Raffi used to criticize the petrified methods of teaching; in his articles and records he revealed the importance of the new methods of teaching, education, family upbringing in the process of the formation of national color and traditions. In the articles "The Armenian Youth", "The Armenian woman", "The Role of Education of the Armenians" and the like Raffi demands to mentor not only the thoughts of the learners but also his body and to clear their souls as well. Raffi's role in setting requirements for children's literature is also very significant.